

АЛЕКСАНДАР ПЕТРОВ

ПЕСМА „СМОЉНИ” И ЊЕН КОНТЕКСТ

Мајка и Лењин, Октобарска револуција и емиграција,
рат и Гвоздена завеса, Маузолеј на Црвеном тргу и
слутња о крају комунизма

Нисам намеравао да пишем песму о Октобарској револуцији него песму посвећену мајци Ирини после њене смрти 2. јула 1978. године. Октобарска револуција је, ипак, из основа преокренула мајчин живот, мада је 7. новембра 1917. (по јулијанском календару 25. октобра) имала само четрнаест година (рођена је 11. марта 1903. године). Због револуције је Ирина заједно с Институтом за девојке племићког порекла Смољни (основала га је царица Катарина Велика 1764. године као прву женску школску установу у Русији) напустила отаџбину, мајку, браћу и сестру, а са другом, старијом сестром, такође ученицом Смољног, обрела се 1919. у за њу тада далеком, туђем и непознатом свету, у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца. Тачније – у Србији, у малом месту на обали Тисе, у Турском Бечеју, касније названом Нови Бечеј.

Ни о мајчиној племићкој породици нисам желео да пишем песму, ма колико да је необична и занимљива била њена историја, с грбом из 14. века. Њен најближи рођак и вршњак, доктор природних наука, Михаил Каратејев, коме је према генеолошкој лози моја мајка била чак бака (тако јој се Миша и обраћао у писмима), о Каратејевима је у Монтевидеу, где је живео с породицом и радио, написао пет историјских романа (штампаних прво у белом свету на руском језику, а после пада комунизма и распада Совјетског Савеза и у Москви, као петокњижје у два издања). И живот овог избеглице заслужује повећи роман. Писао је, додуше, и он, али мало,

и о свом скиталачком животу, поред осталог и о младалачким годинама које је као војни питомец Беле армије, кадет, провео у Бугарској и Словенији.

Како је наш далеки кнежевски предак из средњовековне Русије у једном тренутку био монголски талац, а живот је спасао женидбом с татарском принцезом, Џингис-канове и Тамерланове крви, и ја сам у песмама помињао ту своју монголску везу и своју Монголку из стомака. И о Џингис-кану сам написао пар песама, од којих је једна била у познатој *Белој књижи* ЦК хрватских комуниста проглашена, с низом других песама, за пример српске контрареволуционарне поезије.

А о чему сам намеравао да пишем у тој песми о мртвој мајци, а да ипак избегнем тему да јој тело почива (труне) у гробу на руској парцели београдског Новог гробља крај њеног Коље, а мога оца Николаја Ивановича Петрова, коме је подигла крст од мермера с речима – *Господь с ѿобой?* На то питање дуго нисам налазио одговор. Одлучио сам да оставим ван песме и њене очи што ме, како понекад осећам, прате у животу и по свету. Зар није већ написана песма „Можда спава“! Зашто бих је узалуд будио и после песме „Узалуд је будим“?

Неколико месеци пре мајчине смрти нашао сам се у старом здању Војне болнице изнад трга Славија због јаког запаљења средњег уха. Мајка је сваког јутра тог пролећа долазила да ме види, а састајали смо се код дворишне оgrade. Гвоздене шипке нису нам сметале да се испричамо нити да се мало држимо и за руке. Мајка тада није знала да има рак на материци, а операцију у Железничкој болници није преживела тог лета.

Пролећа 1979. поново сам се нашао у ВМА због поновљене и погоршане упале средњег уха, а лекари су сумњали и на тумор па је била неопходна операција. Отворили су ми лобању и професор и академик доктор Митровић је одлично обавио посао. Медицинска сестра је, међутим, заборавила да ми у ушну дупљу стави вату натопљену лековима па сам патио од великих болова (о пропусту сестре сазнали смо прекасно, када је требало уклонити тампон). Срећом, професор Митровић, љубитељ књижевности, доделио ми је једнокреветну собу с купатилом, тако да сам се с ноћним боловима борио и помало суманутим шетњама око кревета. У једној од несаних ноћи, а присећајући се мајчиних посета и наших разговора, одлучио сам да почнем да пишем о њој дуго одлагану песму.

Зашто ми се Лењин јавио пред очима чим сам хемијску оловку узео у руку? Да ли због готово несносних болова? Или због смрти? Страх од смрти? Нисам се плашио смрти, али сам био свестан њеног присуства, ту негде око мене, или изнад мене, погуреног над

столом с белом чалмом на глави. Чинило ми се да ми је рука сама исписала први стих: „Мама је моја лична веза са Лењином”. Њих двоје су заједно и у следећем стиху: „Лењин у Смољни. Мама из Смољног”.

Зар песма с Лењином у првим стиховима може а да не буде и песма о Револуцији? Тешко. Рука као да је сама настављала да пише, као да је желела да ме одведе у неки простор далек од мука. А зар је таква била Лењинова Русија?

Не раздвајају се њих двоје, мајка и Лењин, ни до краја прве строфе. А уз њих као да се сукобљавају и два света који не могу да постоје истовремено један покрај другог, један који оличава Лењин, други у којем се родила моја мајка, нови револуционарни свет до тада потлачених и „презрених” и свет племства које је вековима и немилосрдно владало руским народом. Два су то света супротстављена на истој друштвеној вертикали, коју би онај са дна да прекрене наглавачке, а коју би да сачуава онај други са њеног врха.

Лењин је руководио револуцијом из Смољног.
Мама је у Смољном учила гимназију.
Тзв. Институт племенитих девојака.

Прва строфа сведочи да „Смољни” није песма којој би циљ била прецизна историјска слика Револуције. Институт је још лета 1917. напустио чувену зграду, једну од најлепших у Петровом граду, класичног стила, коју је 1806. изградио архитекта Ђакомо Кваренги, у комплексу манастира Смољни, у којем се до тада одржавала настава и у којем су боравиле ученице, а и испред предивног храма Христовог васкрсења, такође знаног као храм Смољни.

Није, дакле, дословно тачан стих – „Лењин у Смољни. Мама из Смољног”. Институт је напустио зграду Смољног не Лењиновом наредбом него одлуком Привремене владе Керенског, вође Фебруарске револуције 1917. године. Разлог – укидање племићких привилегија. Разлог који је тада био по вољи већине руског народа и за који су разумевање имали и многи припадници племићке класе.

А Лењин је тог јула, због јулске побуне, за коју је био оптужен, морао да пређе у илегалу. У једном тренутку крио се чак у Финској. Врх большевичке партије се, ипак, августа месеца из суседног Тавришког дворца преместио у опустеле просторије Смољног.

У Смољни је Лењин први пут закорачио тек у касним сатима 24. октобра / 6. новембра. После поноћи је и донета одлука да се заузме Зимски дворца и те ноћи је започето и до јутра завршено свргавање Привремене владе Керенског.

Раног јутра, првог дана победничке Октобарске револуције, Лењин је у Смољном срочио проглас „Грађанима Русије”, објављен те вечери у новинама *Радник и војник* и преко радио-станице на крстарици „Аурора”. Тако је у свет кренула вест да се власт у Русији нашла у рукама Петроградског савета радника и совјетских делегата, односно Војно-револуционарног комитета. Проглас је садржао и програм нове власти: неодложан предлог о успостављању демократског мира, или о прекиду рата, преузимање властности над земљом, радничка контрола производње, стварање совјетске владе.

Тог поподнева је у свечаној сали Смољног одржана, под председништвом Троцког, седница Петроградског савета. У једном тренутку у сали се појавио Лењин, прекинуо Троцког усред говора и изговорио реченицу, уписану златним словима у историју комунизма: „Другови, радничка и сељачка револуција, о чијој су неизбежности све време говорили бољшевици, остварила се!”

Смољни је тог дана 1917. постао и деценијама остао симбол Октобарске револуције.

Тако у историји, али не сасвим и у песми „Смољни”. Али зар је тачан редослед збивања битан за поезију? Зар суштину октобарског преврата не садржи и сасвим једноставан стих од две кратке реченице – „Лењин у Смољни. Мама из Смољног”?

И оружана смена власти одиграла се једноставно, брзо, и без већег крвопролића. Чак је и Керенски успео да прерушен напусти Зимски дворца. И Бахтин је писао да није био ни свестан, као ни многи други, да се баш те ноћи одиграо чин који ће да потресе читав свет. Власт се, по Лењиновим речима, котрљала тих дана по улици, и било је само питање ко ће први да је зграби, да ли радикални револуционари бољшевици, или револуционари социјалисти, склони легалној смени власти, или неко трећи.

Ту ноћ, када се у Смољном, такође прерушен, појавио Лењин и када се, уз његово учешће и притисак, расправљало о неодложном и оружаном преузимању власти, описао је изванредно Џон Рид у књизи *Десећ дана који су њој прели свей*. Ридова слика Смољног искрсла ми је пред очима док сам писао своју песму. Око Смољног су те тмурне и хладне јесење ноћи гореле ватре, његова класична фасада аветињски се беласала у мраку, око ватри су, грејући се, стражарили војници и морнари, пред зградом су стајала оклопна кола са црвеним заставама, а унутра је врвело као у кошници. Огромне, слабо осветљене сале Смољног, многе потпуно празне, одјекивале су од бата тешких чизама, говора и повика. „Ту су били радници у црним блузама и црним крзненим шапкама, многи с машинкама преко рамена, војници у грубим шињелима прљаве

боје и са сивим крзненим шапкама.” Тако је по Риду изгледао нови, револуционарни, Лењинов Смољни.

Али мене је, од болова мало помућене свести, интересовао, ипак, и онај који је био осуђен на пропаст.

Смољни је за маму био кавез за птице.
Излазак једном недељно. Као у војсци.
Летњи распуст никако да дође.
У међувремену Божић и Ускрс.
Један велики бал.

Онда Лењин. Радници на улицама.
Револуција је била кратки прекид у настави.
Одмор између француског и немачког.
Руски се говорио недељом. Или шапатом.
И приликом сеобе за Харков.

У том царском, мамином Смољном, мање познатом и скривеном од очију јавности, у скромној соби са два гвоздена кревета, јер ни за ученице није била предвиђена раскош, Лењин је провео само 124 дана. После четири месеца је 1918. напустио заувек Петроград и са совјетском владом прешао у Москву. Заправо, вратио се Лењин у град на Неви поново после смрти 1924, али само својим именом. Још за време Лењиновог живота почео је у другој половини 1918. да бесни крвави грађански рат између тзв. Црвених и Белих, изазван, како углавном сматрају историчари, понижавајућим миром с Немачком и предајом Немцима огромних територија руске државе, увођењем тоталне диктатуре у пољопривреди, индустрији и политичком животу, убиством цара и његове породице, дакле – свеопштим црвеним терором. Већ средином друге ратне године постало је очигледно на чијој ће страни да буде победа и коме ће бити суђено да напусти домовину.

Револуције су често праведне, а готово увек насилне. Смољни институт је, ипак, мирно лета 1917. напустио руску престоницу. А затим, у много тежим условима рата и глади, 1919. и Русију. Било је ученица које нису ни стигле до краја тог избегличког пута, као жутве „жуте даме”.

Стари Петроград на перону. Испраћај с иконама.
Девојке у униформама. Родбина са цвећем.
Бомбоне из тајних ладница. Чувај се! Пиши!
Бакин благослов. Близанац са шапком у руци.
Видећемо се ускоро!

Смољни назад – у Смољни?
Црвени у Харков а мамин Смољни у море.
Нова разредна дама. Жутих образа.
Прве прозивке без одговора на гладним часовима.
Одеса – Варна – Софија – Ниш – Београд.

Најзад Турски Бечеј. Бела кафа за доручак.
Тајне цедуље на свим језицима. Шетње уз Тису.
Чудна словенска имена. Знани руски кавалери.
Са старим еполетама или у цивилу.
Балкански Смољни. Матура. Улица.

Десет сати за благајном. Десет година.
Племенита девојка у капитализму.
За туђом касом.
Мамина нова породица. Непромењени обичаји.
Раг. Црвена армија. С официрима за истим столом.
Пију чај. Разговарају до зоре. По душам.

Разни погледи. Заједничке сузе. Па завеса.
Доле. Горе. (...)

„Смољни” је песма и о руској емиграцији. А емиграција је и прича о револуцији. Руска емиграција створила је и обимну мемоарску литературу. О чему другом би и били ти мемоари него о – Октобарској револуцији. Мемоари су били писани, објављивани и читани и у Србији. Мила Стојнић је у раду „Одједи руског Октобра у *Српском књижевном гласнику*” истакла да су сарадници *СКГ*-а „врло помно пратили поплаву мемоарске литературе” и да су мемоари били „презентовани одабраним одломцима, критичким приказима, или слободним интерпретацијама и текстовима којима су ти мемоари били основни, релативно опширно цитирани извор” (*Сто година Српског књижевног гласника*, Београд 2003, 286–287). Аутори мемоара су заступали углавном два становишта. Десничари су осуђивали Октобарску револуцију, мада су појединци признавали неопходност друштвених промена. Левичари, претежно социјалисти револуционари, према Револуцији су имали „позитиван однос”, мада не и према бољшевичкој власти, која их је све прогонила „као прокажене представнике грађанске интелигенције или либералног племства” (исто, 288), па су морали да емигрирају због прогона.

Руска емиграција је имала и своју обимну и значајну издавачку делатност. У Србији, коју су руски емигранти осећали као своју

другу, словенску домовину, такође су биле објављиване књиге, новине и часописи на руском језику. А изванредни *Руски архив* (1928–1937), у којем су сарађивали избегли писци, сликари, критичари и историчари и из Европе (Цветајева, Ремизов, Замјатин, Гончарова, Марк Слоним) излазио је чак на српском језику. Уредници часописа су сматрали да је било погрешно идентификовати Русију с њеном владом и режимом јер се тиме у први у план истицало политичко питање, а сасвим скривали Русија и њен народ. Задатак часописа био је да се лицем окрене према Русији а не емиграцији и да прикаже целовиту и праву Русију.

И издаваштво, као и друге друштвене, педагошке и уметничке области, обележила су била два поменута супротстављена становишта, која су полемички врхунац достизала уочи Другог светског рата, а нарочито у току рата формирањем емигрантских војних јединица за борбу на страни Хитлерове Немачке против „комунистичке Русије”. Неки руски емигранти у окупираној Југославији су пристајали да ратују заједно и са самим ђаволом само да би свргли Стаљина и његову комунистичку власт (а Немци су их принудили да се боре у Босни против југословенских партизана).

Већина руских емиграната, међутим, није се сврстала уз нацисте и многи су и срцем и душом били на страни Русије у тој судбоносној бици на живот и смрт. Они нису, упркос идеолошким разликама, изједначавали бољшевичку власт с руским народом, поготову што је и Стаљин био принуђен да рат против немачких агресора прогласи за народни, чак и „свети рат”.

И моја породица је у окупираном Београду саосећала с ослободилачком борбом у Југославији и Русији и молила за Божју помоћ. Зато су и официри Црвене армије били дочекани 1944. с добродошлицом у нашој звездарској кући, а једна од соба била је прилагођена за њихов даноноћни боравак. Не само родитељи, него и моја сестра и ја смо са сузама у очима слушали о страшним страдањима и губицима руског народа, о опустошеним и спаљеним селима и градовима. Ни руски официри, прекаљени у дугогодишњим борбама, нису понекад могли ни хтели пред нама да задрже сузе. Отуд „заједничке сузе” у песми „Смољни”.

Отац је могао и сасвим отворено, „по душам”, да разговора с неким официрима и о жртвама совјетских власти. Касније је сазнао и да је у Стаљиновој чистки Црвене армије настрадао и његов рођени брат (завршио живот у сибирским логорима). Није се сложио ни с одвођењем белих генерала у Совјетски Савез (нико се није вратио), поготову оних што су одбијали сваку сарадњу с нацистима. А он је, с искуством некадашњег, мада сасвим младог али школованог белог војника, повео совјетске тенкове заобилазним

путем да униште немачку војну базу на врху Звездаре. Заједнички непријатељ, ипак, није могао да уклони њихове различите погледе на друштво и живот.

Али ни ти „различити погледи” нису мајку и оца могли да спрече да искористе прву прилику после дизања Гвоздене завесе (релативна дестаљинизација у време Хрушчова) да посете Русију и најближу родбину.

Мада ни с тим *пољедима* није била једноставна ствар. Мајка, васпитана у Смољном на традиционалним вредностима царске Русије, била је као избеглица принуђена да до удаје, упркос савршеном знању француског и немачког језика, а не само матерњег руског, ради годинама као благајница у новобечејској књижари, а затим и као секретарица у суботичким дневним новинама. Упознала је и благодети демократије и капитализма али и његова ограничења, изражена у самовољи послодаваца. Сметао јој је нарочито неравноправан однос према женама, и у начелу, а посебно на радном месту. Пратећи и шта се догађа у совјетској Русији, учила је и нешто позитивно у социјализму: тежњу ка социјалној правди и равноправности жена. Ни комунистичка диктатура није правила разлику у родном погледу.

Да ли се зато поклонила Лењину, пролазећи поред његовог стакленог саркофага у маузолеју на Црвеном тргу? Нисам је питао, али сам се, пишући песму оне ноћи, сетио њене жеље да и жене остваре једном родну једнакост, које нема често и у иначе демократским друштвима. Тек после смрти оца, који је био један од мојих најближих и најдражих саговорника, почео сам да разговарам са мајком о стварима за које сам мислио да су изван поља њених интересовања. Ученица Смољног ме је, зачудо, подстакла да и ја почнем да размишљам о положају жена у друштву.

Јовица Аћин објавио је „Смољни” у *Књижевној речи* 1979. године, значи још за Титовог живота, упркос неуобичајеном сусрету у поезији, својеврсном али вероватно и јединственом, вође Октобарске револуције с једном, ни по чему значајном, бившом племићкињом и још емигранткињом из белог света.

Први је могуће, и то врло драстичне последице због објављивања песме такве садржине, наслутио Васко Попа. Исте вечери посетио је Кринку и мене и своје страхове почео је да објашњава готово без заустављања. А његова стрепња од последица бивала је све већа док је пред нама читао и ишчитавао песму, откривајући у њој стално нове детаље који су његовој искреној забринутости ишли у прилог. И понављао је – „овог пута ти ни ја не могу помоћи ма колико се трудио”. Нико се није још усудио, каже, да Лењина, икону Октобра, стави у такав контекст. Ни живог Лењина с почетка

песме, а поготову мртвог. Шта значи, питао се Васко, и на шта упућује епилог песме? Ни на шта друго него на крај Лењиновог света и повратак оног пораженог Октобром. Своју тезу је образлагао и доказивао тумачењем и маузолеја и балзамованог/мумифицираног Лењина у њему, као и придева „млађи” и „старији”.

(...) Мама је код Лењина ушла
као у свечану салу. Као на пријем
у Смољном код новог директора.
Поклонила се и прошла. Без речи.
Мама је била седа. Он је већ био млађи.

„Епилог није само ироничан! Камо среће да је само то!”

Васков монолог је прекинуо телефонски позив. Јавила се наша колегиница и честитала за песму коју је управо прочитала. Прочитао ју је и њен отац. И њему се допала. А отац је познати лекар, а и лични Маршалов доктор. Васко је, орасположен том вешћу, подигао чашу с вином, црним, и пожелео да буде једини који је песму протумачио на прави начин.

Није био једини такав тумач. Песма се допала и Стојану Вујичићу, српском књижевнику из Мађарске. Превео је одмах песму, али сви су одбијали да је објаве, без коментара. На пољски ју је, мада свих седам година касније, превела и Малгожата Вјежбицки и понудила је једном од најбољих пољских часописа. Редакција часописа *Творчощче* је уврстила песму, заједно с још пар мојих песама, у јануарски број, и то на почасно, ударно прво место. Чак испред Магнуса Енценсбергера. Али било је то време Јарузелског и жестоке цензуре. Цензори нису могли да дозволе објављивање такве песме, бар не у њеном оригиналном виду, али је редакција одбила све њихове захтеве. Часопис је, ипак, добио ту битку, мада се јануарски број појавио тек у новембру 1987. године.

Песма „Смољни” преведена је на више страних језика (изванредан је превод Чарлса Симића на енглески), а у Русији је, у преводу Музе Павлове, објављена у мојој књизи *Пя́тая сѝорана свеѝа* (*Пя́тая сѝорона свеѝа*, Москва 2013).

Дражин Врт у Боки которској, лето 2017.